

14673-2011-01-18-22-38-43.html

6. Гончар Т.О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. — Одеса, 2004. — 211 с.

7. Історія держави і права України: Навч. посіб. / За ред. А.С. Чайковського. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 512 с.

8. Лохвицкий А. Курс русского уголовного права. — СПб., 1867 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: Allpravo.ru.

9. Пудовочкин Ю.Е. Ответственность за преступления против несовершеннолетних по российскому уголовному праву / науч. ред., проф. Г.И. Чечель. — СПб., 2002. — 293 с.

10. Байбарин А.А. Уголовно-правовая дифференциация возраста: монография / А.А. Байбарин. — М.: Высшая школа, 2009. — 252 с.

УДК 340.15

Дмитришин Ю. Л., доцент кафедри правознавства, соціології та політології Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Ів. Франка, к.ю.н.

Суд і судочинство за хелмінським правом

В статті проаналізовано структуру судових органів за хелмінським правом. Висвітлено види та інстанційність судів: звичайний, потребовий, кримінальний та гостьовий суди. Охарактеризовано повноваження допоміжного апарату суду, зокрема, функції возного, адвоката, пахолків та ката.

Ключові слова: хелмінське право, солтис, лавники, возний, міська рада, лава, лавничий суд.

В статье проанализирована структура судебных органов по хелминскому праву. Освещены виды и инстанционность судов: обычный, суд по-востребованию, уголовный и гостевой суды. Охарактеризованы полномочия вспомогательного аппарата суда, в частности, функции возного, адвоката, пахолков и палача.

Ключевые слова: хелминское право, солтыс, лавники, возный, городской совет, лава, лавничий суд.

The paper analyzes the structure of the courts by khelmno law. Types and instantsynist of courts are explained: ordinary court, court at the request, criminal court and guest court. The authority of court staff are characterized, including functions of voznyu, lawyer, paholok and executioner.

Keywords: khelmno law, soltys, lavnyky, voznyu, city council, lava, lavnychyu court.

Постановка проблеми. Сучасна Українська держава перебуває в стані активного реформування. Для розбудови нашої держави важливо не лише осмислити закономірності її розвитку в поточний період, але й об'єктивно проаналізувати з наукового погляду історичний досвід. Саме тому нині зростає значення дослідження історії української державності та права. Насамперед, це стосується тих історико-правових питань, вивченню яких попередньо приділялось небагато уваги, зокрема питанню середньовічного права. І це при тому, що хелмінське право (один з різновидів міського права доби Середньовіччя) відіграло певну роль у державно-правовому розвитку українського народу, оскільки на його основі у XIV–XIX ст. здійснювалось самоврядування українських міст і сіл (у Підляшші й на Волині) та було одним з джерел кодифікація українського права у XVIII — на початку XIX ст.

Як різновид магдебурзького права, хелмінське право діяло в Польському королівстві, Речі Посполитій, Пруссії, Великому князівстві Литовському та в Гетьманщині.

Загалом, хелмінське право належить до малодосліджених тем в українській історичній та історико-правовій літературі, зокрема це стосується «Екстракту із указів, інструкцій та установлень» (1786), «Екстракту малоросійських прав» (1767), «Зібрання малоросійських прав» (1807), де хелмінське право є одним з основних джерел права.

Стан наукового дослідження. Хелмінське право вивчали і вивчають польські, німецькі, українські, білоруські, російські та литовські науковці. Це, зокрема, такі вчені: М. Ханов, А. фон Коцеба, К. Леман, Й. Фогт, М. Топпен, В. фон Брюннек, А. Замрау, Г. Штеффен, Г. Кіш, А. Метнер, Ф. Маркманн, В. Ебель, Л. Мейтен, М. Балінський, Т. Ліпінський, С. Кутшеба, С. Еренкрайц, З. Качмарчик, З. Здруйковський, Д. Янічка, З. Римашевський, С. Юшков, М. Граціанський, В. Пашуто та ін. Серед українських науковців варто згадати М. Владимирського-Буданова, О. Кістяківського, М. Василенка, А. Яковліва, Ар. Ткача, М. Кобилицького, Т. Гошко, І. Усенка та ін.

Тож для дослідження хелмінського права і його застосування маємо достатню джерельну базу та історико-правову літературу, яка, на жаль, майже не досліджена в українській науці. Тому здійснення такого дослідження є актуальним і важливим в сучасних умовах.

Метою статті є дослідження, аналіз структури судових органів, учасників процесу, допоміжного апарату суду та їх основних функцій.

Виклад основного матеріалу. Судові функції разом з міською радою виконували міські лавничі суди. Лавників (scabini, scherpele) спершу обирали інші лавники, а з кінця XIII ст. — початку XIV ст. — радники. На перших порах міська лава складалася зі семи осіб, а з XIV ст. — дванадцять лавників. До повноважень лавників належала участь у судових засіданнях та прийняття судових рішень. Відсутність лавників на засіданнях міських судів каралася грошовим штрафом. За виконання своїх посадових обов'язків лавники отримували кошти, по суті, це була заробітна плата. Лавники також отримували частину коштів від грошових штрафів і користувались пільгами при сплаті податків. Керівником колегії лавників був солтис (schultheis, vogt, richter), який спочатку виконував обов'язки керівника міста [1, s. 34]. Згідно з положенням Хелмінської грамоти, солтис був відповідальний і перед Тевтонським орденом, і перед містом [2].

У XIV ст. право вибору лавників належало міській раді. Після виборів лавників «презес» міста вручав їм по парі білих рукавичок як символ справедливості. Солтис та лавники, складаючи присягу, зобов'язувалися бути справедливими, вірними інтересам міста та міській раді. Каденція солтиса та міської лави тривала впродовж одного року. На практиці лавники виконували свої повноваження протягом кількох років поспіль або з незначними перервами. Менш вагомі справи солтис розглядав одноосібно. На рішення солтиса можна було звернутися з апеляцією до міської лави в її повному складі. У випадку неналежного виконання солтисом своїх обов'язків, до нього міг бути застосований штраф. До прибутків солтиса зараховували третину коштів, що йшли від грошових штрафів. У незначних справах сума штрафу повністю переходила до солтиса.

Окрім солтиса, важливе місце в лавничому суді посідав старший лавник (scherpenmeister), який в усіх документах лави згадується одним із перших. Старшого лавника обирали інші лавники. У його руках були ключі від будинку лави, де зберігались документація, архів та фінанси лави. Старший лавник виконував також інші особливі функції в лавничому суді. Зокрема, щоранку в робочі дні судовий возний повідомляв старшому лавникові про справи, які надходили до суду. До повноважень старшого лавника входило також надавати дозвіл іншим лавникам на виїзд з міста,

розглядати разом з іншими лавниками недоліки в роботі суду та інформувати міську раду про це, вести засідання лавників та підрахунок голосів у конкретних цивільних та кримінальних справах.

Важливу роль у діяльності суду відігравав допоміжний апарат суду. Серед допоміжних працівників суду основне місце належало возному, якого призначала міська рада. До повноважень возного належало запрошувати лавників до участі в судових засіданнях, повідомляти сторонам про час розгляду їхніх справ у судах та виконувати інші доручення старшого лавника та інших членів солтисько-лавничого суду. Возний також зобов'язувався зберігати таємницю суду, контролював процес сплати судових штрафів, виконання рішень суду, зокрема розподіл земельної ділянки, будинку, нежитлових приміщень тощо [1, s. 35].

З кінця XIV ст. в Торуні було створено посаду адвоката (*procurator, advocatus*). Адвокати перед вступом на посаду складали присягу перед органами влади міста, де зобов'язувались дотримуватися норм права, міських вількерів та діяти згідно з інтересами сторін процесу. Адвокати брали участь у судових засіданнях на прохання сторін або солтиса. Тільки в окремих випадках адвокат міг відмовитись від участі в судових засіданнях. Судові вироки у кримінальних справах виконував (*scharfrichter*). До його функцій входило застосовувати тортури, виконувати смертні вироки та болісні, калічні і ганебні кари. За виконання кар кат отримував гроші та інші винагороди. Серед обов'язків ката було також вивезення сміття за межі міста. Допомогали суду в роботі і пахолки — міська поліція.

Лава виконувала свої функції колегіально. У місті, окрім одноосібного суду солтиса, існувала ще низка колегіальних судів: звичайний, гостьовий, потребовий і кримінальний.

Звичайний суд відбувався що чотирнадцять днів і до його складу входив солтис і щонайменше шість лавників [3, s. 77]. В окремих випадках суд міг розглядати справи за участю двох-трьох лавників. Звичайний суд розглядав цивільні та кримінальні справи, що входили до його компетенції, причому сторонами у таких справах мали бути мешканці міста Торунь.

Потребовий міський суд збирався з приводу справ, що розглядалися у разі виникнення потреби. Окремий суд розглядав справи гостей міста. Це так званий гостьовий суд, до юрисдикції якого належали справи осіб, котрі проживали в інших населених пунктах. Перші згадки про гостьовий суд датовані XV ст. (1408, 1415, 1465).

Кримінальний суд (*reinliche Gericht*) розглядав кримінальні справи. З апеляцією на рішення міських судів можна було звертатися до міської ради як суду другої інстанції. Судовий процес відбувався колегіально, але кожен із суддів в окремих випадках міг розглядати справи одноосібно. Судовий процес розпочинався так званим гаєнням — встановленою у XV ст. церемоніальною процедурою, що складалася з низки запитань та відповідей солтиса, старшого лавника і возного. Відтак суд переходив до розгляду справи по суті.

У XIII ст. суд відбувався проти неба на ринковій площі. На початку XIV ст. було побудовано спеціальне приміщення для солтисько-лавничого суду. А коли було збудовано будинок ратуші, засідання суду лавників відбувалося в її приміщенні [4, s. 7]. На рішення, що виносились суддями одноосібно, можна було звертатись з апеляцією до міської лави. У справах, де лава виступала судом першої інстанції, сторони звертались з апеляцією до міської ради як суду другої інстанції. Міська рада також була апеляційним судом на рішення сільських судів сіл, що належали місту Торунь. Під

час розгляду апеляційної справи надавались матеріали суду першої інстанції та документи про оплату судового мита. Міська рада по апеляційній справі видавала декрет, який вписувався до лавничих книг. Декрет міської ради Торуня можна було оскаржити до вищих судів. Для міста Торунь це була міська рада міста Хелмно, яка являла собою вищий суд – обергоф хелмінського права. На практиці декрети міської ради Торуня оскаржували безпосередньо до Магдебурга [5, s. 52]. Магдебурзький шиффенський суд як вищий апеляційний суд магдебурзького права, а також його різновидів – хелмінського і новомарктського (шредського) права, діяв до кінця XVI ст.

Після входження Королівської Пруссії разом з містами Хелмно і Торунь до Польщі відбулися зміни в діяльності солтисько-лавничих судів. Після об'єднання Старого і Нового міста Торунь було створено спільну канцелярію для солтисько-лавничих судів обох міст. Зберігся попередній процес вибору лавників. Присягу новообрані лавники складали за участю презеса міста. Лавники зобов'язувались брати участь у судових засіданнях та в ухваленні судових рішень. Новообрані лавники складали також подяку міській раді за свою підтримку [1, s. 31], після чого знайомилися зі солтисом та обирали старшого лавника. Один із лавників зберігав ключі від каси міської лави та архівів. Прізвища лавників вписувались до міських книг. Лавники виконували свої повноваження пожиттєво. Ніхто не міг усунути лавника з його посади, окрім випадків, передбачених у законах. Це, скажімо, скоєння тяжкого злочину (крадіжки, фальшивої присяги, вбивства, сімейної зради подружжя) або службового злочину. Лавничі суди в місті Торуні функціонували до 1793 р., коли під час другого розподілу Речі Посполитої ці землі відійшли до Пруссського королівства [6, s. 5–40].

У селах, що належали місту Торунь, діяли лавничі суди під головуванням солтиса. Зокрема, в селі Лужкові такий суд діяв з 1403 р., Каршорку – з 1509-го, Коручі – із 1434-го, Луткові та Лесну – із 1607-го, Лузині – із 1376-го, Луб'янці – із 1414-го, Попове Торуське – із 1447-го, Роговку – із 1697-го, Режишкові – із 1339-го, Вегорнулі і Вубчу – із 1448-го та ін. [1, s. 53]. Ці суди розглядали судові справи мешканців сіл. В окремих селах було по два солтиси. Адміністративне управління у цих селах входило до компетенції міської ради Торуня. Апеляційним судом на рішення сільських судів була міська рада. Найдавнішим нормативно-правовим актом, що зберігся, у якому регулювалася діяльність сільських лавничих судів, вважається регуламін 1444 р. Регуламіни були прийняті також у 1613, 1683 та 1704 роках. Після внесення змін до міського вількера 1634 р. також було прийнято судову ординацію, яка встановлювала порядок розгляду справ у сільських судах. Регуламіни регулювали також структуру міських судів, визначали функції та повноваження солтиса, старшого лавника, компетенцію лавничих судів, писаря, міської лави і возного. Завершувався регуламін положеннями щодо ведення окремих кримінальних справ, зокрема, що стосувалися вбивства [1, s. 53].

Інформація про судочинство в міських солтисько-лавничих судах міститься в міських книгах, що дійшли до наших днів з другої половини XVI ст. Поряд зі солтисом, лавниками, адвокатами траплявся інстигатор. Інстигатор виконував функції публічного обвинувача-прокурора. Окрім того, він міг виступити в інтересах осіб, що самостійно не могли захищати власні права, зокрема, жінки, неповнолітні, коли їхні інтереси не могли репрезентувати дорослі чоловіки. Інстигатор вів так зване вступне слідство, що відповідає сучасному досудовому слідству. Завершувалась судова справа прийняттям судового рішення, яке, як ми вже зазначали, німецькою мовою одержало назву ортіль.

З апеляцією на рішення вищих апеляційних судів із міських справ можна було звертатись до Королівського суду шести міст (*judicium civitatum*), до якого входило по два представники від шести міст Малопольщі (Кракова, Казімежа, Бохні, Велички, Нового Сонча та Олькудша) [7, s. 117]. Цей суд було створено ще за правління короля Казимира III Великого і діяв за принципом: «хто з нашої спеціальної комісії приймає рішення про апеляцію, той вносить питання про припинення дії апеляції (*Qui ex nostra speciali commissione decident appellationem et finem negocii appellationis imponent*» [8, s. 112]. Суд шести міст збирався тричі на рік у краківській міській раді. Повноваження суду шести міст було встановлено королівськими привілеями Владислава II Ягайла 1421 р. та Владислава III Варненчика 1444 р. [9, s. 40]. Суд шести міст був допоміжним судом для королівських судів під час вирішення справ на основі любекського, магдебурзького та хелмінського права [10, s. 27]. Після перенесення столиці Польщі з Кракова до Варшави суд шести міст втратив своє значення і наприкінці XVII ст. припинив свою діяльність.

Після входження Пруссії до складу Польського королівства з апеляцією на рішення судів хелмінського права можна було звертатись до вищих судів Польського королівства та Речі Посполитої. Після створення 1578 р. уже згадуваного Коронного трибуналу в Пйотркові для Великопольщі з 1589 р. цей суд розглядав апеляційні справи на рішення апеляційних судів Королівської Пруссії [7, s. 186]. До складу Коронного трибуналу у Пйотркові входили депутати-шляхтичі, обрані на один рік у землях та воєводствах. З більших воєводств та земель обирали по два судді, з менших — по одному. Іноді входили і представники духовенства, яких обирали в окремих воєводствах. Представники католицької церкви брали участь у розгляді справ, де однією або двома сторонами виступали представники церкви. Очолював Коронний трибунал маршалок, обраний з-поміж депутатів. Депутати від католицької церкви обирали свого представника — презеса (голову) Коронного трибуналу. Окрім розгляду апеляційних справ, в окремих випадках Коронний трибунал, як суд першої інстанції, міг розглядати найважливіші справи, наприклад, ті, що стосувалися замаху на королівських старост та інших службовців [8, s. 187].

Із 1764 р. Коронний трибунал для Великопольщі почергово збирався в Пйотркові та Познані або Бургошу. Коронний трибунал для Малопольщі, що охоплював головню українські землі, було утворено в Любліні, а з 1764 р. його засідання відбувалися почергово в Любліні та у Львові. Із 1775 р. Коронний трибунал відбувався тільки в Пйотркові для Великопольщі та в Любліні для Малопольщі. Ці зміни були пов'язані з розподілом Речі Посполитої та переходом частини її колишніх територій до Австрійської імперії та Пруського королівства [7, s. 187].

Коронний трибунал не був єдиним вищим судом Польського королівства та Речі Посполитої, до якого можна було оскаржувати рішення судів на основі хелмінського права. Рішення Коронного трибуналу в Пйотркові та суду шести міст можна було оскаржити до королівських судів асесорського, референдарського та реляційного судів [8, s. 188].

Асесорський суд було створено ще у XIII ст. при королівському дворі. Офіційний статус асесорського суду було визначено в королівському привілеї Сигізмунда I Августа. До компетенції цього суду здебільшого входили апеляційні справи на рішення міських судів німецького права (хелмінського, магдебурзького, шредського) [9, s. 287].

Головував в асесорському суді канцлер Речі Посполитої. У разі його відсутності суд відбувався під керівництвом віце-канцлера (канцлера-двірського). До складу

ассесорського суду, окрім канцлера і віце-канцлера, входили референдар, писар, інститор, писар королівських декретів і члени сенату. Декрети ассесорського суду підписував король, і вони мали загальнообов'язковий характер.

Іншим королівським судом був референдарський суд, утворений у 1507 р. Його правовий статус визначено статутом 1538 р. Суддів референдарського суду призначав король з-поміж вищих державних службовців та католицького духовенства [7, s. 212]. Керівником цього суду був референдар, який одночасно входив до складу ассесорського суду. До референдарського суду з апеляцією зверталися мешканці сіл, що перебували у власності королівського двору. Селяни оскаржували дії королівських старост та інших державних службовців щодо стягнення податків, чиншів (орендної плати), майнових спорів тощо (*causae juris colonarii*) [8, s. 60]. Значна частина сіл, що були власністю королівського двору, володіли німецьким правом (хелмінським, магдебурзьким і шредським).

У 1764 р. справи, які «лежали» в референдарському суді, було передано до ассесорського суду [9, s. 56]. У 1766 р. референдарський суд знову відновив свою діяльність та проіснував до 1783 р. Із 1766 р. до складу суду входили переважно державні службовці. Ухвали референдарського суду підписував референдарій як голова суду [10, s. 188].

На початку XVI ст. створюється і реляційний суд під головуванням короля та за участю коронного канцлера. Суддів реляційного суду король призначав з-поміж сенаторів. Компетенція цього суду неодноразово змінювалась. Реляційний суд був апеляційним судом для князівств-ленників Польського королівства та Речі Посполитої, а також розглядав церковні справи православної та греко-католицької церкви. До реляційного суду звертались з апеляцією на рішення апеляційних судів Пруссії на основі хелмінського права [9, s. 273]. Реляційний суд до 1764 р. був найвищим апеляційним судом Речі Посполитої. Від 1764 р. до ліквідації Речі Посполитої в 1795-му найвищим апеляційним судом був ассесорський суд.

Висновки. Суд і судочинство, за хелмінським правом, уже в XIII–XV ст. заклали підвалини сучасної судової практики.

Виборні та структуровані солтисько-лавничі міські суди (звичайний, гостьовий, потребовий, кримінальний) вирішували спори, послуговуючись хелмінським правом, вількерами міської ради та ортіями інших судів. Сторони мали право на апеляцію, яке забезпечувалось інстанційністю судів. Із кінця XIV ст. в Торуні було запроваджено посаду адвоката (*advocatos*), що складав присягу діяти згідно з інтересами сторін процесу. Було сформовано своєрідну виконавчу службу (кат, возний, пахолки).

Упродовж XV–XVIII ст. судова система, закладена на основі хелмінського права ще в XIII ст., еволюціонує, пристосовуючись до конкретних історичних умов, та набуває нових рис у Королівській Пруссії та в Польщі, у Великому князівстві Литовському та в Галицько-Волинській державі. Зрештою, головні її елементи, звичайно у зміненому вигляді, ми зауважуємо і в сучасних судах. Це ще раз підтверджує важливу цивілізаційну роль хелмінського права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Kaminska K. Prawo chemilnskie w Toruniu (1233–1793) / Krystyna Kaminska // *Studia culmensia historico-juridica czyli Ksiega pamitkowa 750-lecia prawa chemilnskiego* / red. Zbigniewa Zdryjkowskiego ; Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Urzd Miasta CheBmna. – Toruń: UMK, 1990. – Т. 2. – S. 23–80.
2. Рогачевский А. Кульмская грамота – памятник права Пруссии XIII в. / А. Рогачевский. – СПб.: Изд-

во С.-Пб. ун-та, 2002. — 370 с.

3. Kaminska K. Sdownictwo miasta Torunia do polowy XVII w. na tle ustroju sadyw niektyrych miast Niemiec i Polski / Krystyna Kaminska ; Towarzystwo Naukowe w Toruniu. — Warszawa ; Poznan : Panst. Wydaw. Naukowe, 1980. — Т. 16, з. 2. — 187, [1] s.

4. Semrau A. Zur Geschichte des Muhlenregals im Deutschorndenslande / A. Semrau // MCV. — 1929. — Jg. 37. — S. 1—10.

5. Kisch G. Die Kulmer Handfeste. Rechtshistorische und textkritische Untersuchungen nebst Texten / Guido Kisch. — Stuttgart : Kohlhammer, 1933. — VIII, 162 S.

6. Semrau A. Der Markt nach Kulmischem Rechte im 13 Jh. / A. Semrau / MCV. — 1920. — Jg. 28. — S. 72—83.

7. Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego / Juliusz Bardach, Boguslaw Lesnodorski, Michal Pietrzak. — Warszawa : Lexis Nexis, 2001. — 666 s.

8. Balzer O. Geneza trybunalu Koronnego: studium z dziejyw sdownictwa polskiego XVI wieku / Oswald Balzer. — Warszawa : Nakl. red. Biblioteki Umiejtnosci Prawnych, 1886. — [4], 347 s.

9. Wozniakowa M. Sad Asesorski Koronny 1537—1795 jego organizacja funkcjonowanie i rola w dziejach prawa chelminskiego i magdeburkskiego w Polsce / Maria Wozniakowa. — Warszawa : Naczelna Dyrekcja Archiwyyw Panstwowych, 1990. — 432 s.

10. Aysiak L. O tak zwanym sadzie szesciu miast / Ludwik Aysiak // Czasopismo prawno-historyczne. — 1975. — Т. 27, з. 2. — S. 114—119.

УДК 343.131(477.8)

Дем'янчук Т. Д., доцент кафедри
СГД ПФ НАВС, к.і.н., доцент

Діяльність кримінально-виконавчої системи НКВС в умовах масових репресій проти населення Західної України 1939—1941 років

У статті здійснено аналіз масових репресій, які відбувалися під час першого періоду радянзації західноукраїнських земель. Визначено, що означена проблема знаходиться в центрі уваги багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників із перших років незалежності України. Таке пояснення обумовлене науковими й суспільно-політичними обставинами, оскільки в умовах радянської дійсності порушене питання подавалося винятково в ідеологічній площині, що призвело до грубих фальсифікацій історичної дійсності, а також того, що мільйони неповинних громадян та члени їх сімей опинилися в категорії "ворогів народу".

Ключові слова: "вороги народу", кримінально-виконавча система, виправно-трудова та колонія, репресії, арешти, виселення.

В статье осуществлен анализ массовых репрессий, которые происходили во время первого периода советизации западноукраинских земель. Определено, что данная проблема находится в центре внимания многих как отечественных, так и зарубежных исследователей с первых лет независимости Украины. Это обусловлено научными и общественно-политическими обстоятельствами, поскольку в условиях советской действительности этот вопрос подавался исключительно в идеологической плоскости, что привело к грубым фальсификациям исторической действительности, а также к тому, что миллионы невинных граждан и члены их семей оказались в категории "врагов народа".

Ключевые слова: "враги народа", уголовно-исполнительная система, исправительно-трудова лагеря и колонии, репрессии, аресты, выселение.